

KAJA GOSTKOWSKA

TERMINY JĘZYKOZNAWCZE W WIĘZIENIU SYSTEMU – NA PRZYKŁADZIE TERMINÓW UŻYWANYCH PRZEZ DE SAUSSURE’A I ICH POLSKICH ODPOWIEDNIKÓW

LINGUISTIC TERMS IMPRISONED IN A SYSTEM:
ANALYSIS BASED ON TERMS USED BY DE SAUSSURE
AND THEIR POLISH EQUIVALENTS

Abstract

Ferdinand de Saussure is considered as the father of contemporary linguistics. Without questioning this statement I would like to concentrate on terms related to his theory and their Polish equivalents. In the first place the extratextual context in which the saussurean terms appear will be described. Secondly I will examine more precisely the ways the French terminology related to de Saussure’s theory is translated/introduced into Polish. The article is therefore an attempt to investigate the specificity of linguistics terms and the major obstacles that appear when translating those terms in a foreign language.

Key words: terminology, linguistics, de Saussure, translation.

0. WPROWADZENIE

W ostatnich kilkunastu latach można zauważyć w badaniach terminologicznych rosnące zróżnicowanie przyjmowanych ujęć metodologicznych.

Dr KAJA GOSTKOWSKA – Instytut Filologii Romańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego; adres do korespondencji – e-mail: kaja.gostkowska@wp.eu

Przedmiotem doktoratu Autorki była analiza porównawcza polskiej i francuskiej terminologii inżynierii biomedycznej. Zainteresowania naukowe obejmują językoznawstwo, terminologię, przekład oraz problematykę interdyscyplinarności we współczesnych dziedzinach nauki.

Co więcej, przedmiotem badań nie są już jedynie terminologie używane w naukach ścisłych, w medycynie czy w prawie, ale również terminy stosowane w dziedzinach humanistycznych. Liczba prac poświęconych tym ostatnim jest jednak ograniczona. Jeżeli chodzi o językoznawstwo, coraz więcej miejsca poświęca się roli terminów używanych w poszczególnych kierunkach badawczych oraz zagadnieniu ich przekładu. Należy w tym miejscu wymienić chociażby monografię Zofii Kozłowskiej poświęconą przekładowi tekstów językoznawczych (Z. Kozłowska, 2007), w której jeden z rozdziałów dotyczy terminów, opracowanie zbiorowe *Termin w językoznawstwie* (2012) czy artykuł Stefana Kaufmana (2007), w którym autor pokazuje – na przykładzie terminu *double articulation* André Martineta i jego polskiego odpowiednika zaproponowanego przez Leona Zawadowskiego – na czym może polegać trudność w przekładzie terminów językoznawczych.

Wspomniane prace udowadniają, że badanie terminologii językoznawczej otwiera wiele ciekawych obszarów badawczych. Dowodu na to dostarczyła również analiza terminów używanych przez Benveniste'a, która pokazała, że wśród ich polskich odpowiedników panuje duży nieład (K. Gostkowska, 2012). To zaś wynika z kilku nakładających się na siebie czynników, znajdujących się zarówno po stronie oryginału (m.in. brak jednego dzieła, które w sposób usystematyzowany zbierałoby podstawowe założenia całej teorii Benveniste'a), jak i po stronie przekładów (m.in. fakt, że teoria Benveniste'a przekazywana jest w sposób wybiórczy i fragmentaryczny, a poszczególni autorzy wprowadzają własne, coraz to nowe odpowiedniki terminów francuskich). Analiza terminologii stosowanej przez Benveniste'a i sposobów jej przekładu na język polski stała się zachętą do przyjrzenia się innej ważnej teorii w językoznawstwie francuskojęzycznym, w jej warstwie terminologicznej. Mowa o strukturalizmie Ferdynanda de Saussure'a. Celem artykułu jest, po pierwsze, zbadanie, w jaki sposób zostały przetłumaczone na język polski podstawowe terminy związane z teorią de Saussure'a, i po drugie, sprawdzenie, czy odpowiedniki te przyjęły się w wybranych pracach polskojęzycznych, opisujących główne założenia teorii genewczyka. Wyniki analizy pozwolą pogłębić refleksję nad specyfiką terminów w językoznawstwie i nad możliwym źródłem trudności w ich przekładzie na język obcy.

1. SKOMPLIKOWANE LOSY DE SAUSSURE'OWSKIEJ TEORII...

A) ... NA GRUNCIE FRANCUSKOJĘZYCZNYM

Nim przejdę do opisu sposobów tłumaczenia Saussure'owskich terminów na język polski, należy zdać sobie sprawę, że funkcjonują one w dość złożonym kontekście pozajęzykowym. Jak wiadomo, pierwsze dzieło de Saussure'a, *Cours de linguistique générale* [CLG], zostało opublikowane w trzy lata po jego śmierci, w 1916 r. Co więcej, nie zostało ono napisane przez samego de Saussure'a. Oparte jest na notatkach kilkorga studentów, którzy w latach 1906-1911 uczęszczali na wykłady badacza z językoznawstwa ogólnego na Uniwersytecie Genewskim. Całość została w znanej nam formie opracowana i wydana nie przez studentów, a przez kolegów de Saussure'a, Charles'a Bally'ego i Alberta Sechehaye. Redaktorzy *Cours de linguistique générale*, nie mając do dyspozycji praktycznie żadnych innych materiałów poza studenckimi notatkami z wykładów¹, zdecydowali się nie wydawać kursów wiernie według notatek studenckich, a spróbować na ich podstawie zrekonstruować teorię de Saussure'a. Opublikowane pośmiertnie dzieło przynosi de Saussure'owi światowy rozgłos. To zaś sprawia, że jego teorią zaczynają się interesować coraz to nowi badacze, podchodząc coraz bardziej krytycznie do sposobu jej zrekonstruowania w *Cours de linguistique générale*. Od lat pięćdziesiątych publikowane są więc nowe, krytyczne wydania *Cours* (m.in. włoski przekład Tullia de Mauro z obszernymi komentarzami tłumacza z 1967 r., przetłumaczony następnie na język francuski przez Louis-Jean Calveta, czy krytyczne wydanie Rudolfa Englera, uzupełnione o notatki własne de Saussure'a), a także nowe, dotąd nieopublikowane materiały dotyczące teorii de Saussure'a.

Impulsem do wydania drugiego ważnego opracowania de Saussure'owskiej teorii staje się odnalezienie w 1996 r. w oranżerii posiadłości de Saussure'a w Genewie rękopisów uważanych dotąd za ostatecznie zaginione. I tak, w 2002 r., czyli w prawie sto lat po ukazaniu się *Cours de linguistique générale*, opublikowane zostają *Écrits de linguistique générale* [ELG]. Jak sam tytuł wskazuje, opracowanie to nie ma charakteru zwartego tekstu, jest

¹ Jak podaje Kazimierz Polański we wstępie do polskiego wydania *Kursu językoznawstwa ogólnego*, „sam de Saussure nie miał zamiaru pisać tej książki i nie tylko nie pozostawił po sobie ze swoich wykładów systematycznych notatek, ale nawet ich planu. W jego biurku znaleziono po jego śmierci jedynie około 130 kartek z różnymi notatkami oraz trzy niezupełnie zapisane zeszyty zawierające różne uwagi o językoznawstwie ogólnym, czynione w różnym czasie, często bez związku z wykładami” (K. Polański, 2002: 7).

zbiorem pism czy nawet krótkich notatek, ale można przypuszczać, że taka forma monografii odpowiadałaby koncepcji redakcyjnej samego de Saussure'a. Jak zauważa Magdalena Danielewiczowa, tłumaczka *Écrits de linguistique générale*: „(...) paradoksalnie, to właśnie tej fragmentaryczności myśl de Saussure'a zawdzięcza siłę wyrazu. Co ciekawe, autor uważał, że punktowość i związana z nią mozaikowość prezentacji może dać pewną nadwyżkę sensu. Książkę z językoznawstwa ogólnego, nad którą pracował, zamierzał podzielić na malutkie paragrafy (...). Z tych drobnych fragmentów miała się potem jak z barwnych szkiełek złożyć mozaika, która jako całość, np. na mocy swej kompozycji, powiedziałałaby coś więcej ponad to, co byłoby powiedziane za pośrednictwem poszczególnych elementów wchodzących w jej skład” (M. Danielewiczowa, 2004: 12-13).

Wydanie *Écrits de linguistique générale* jest swojego rodzaju ukoronowaniem odkrywania na nowo teorii de Saussure'a w całym jej bogactwie. Uzupełnieniem pism badacza, zaadaptowanych w mniejszym lub większym stopniu, są liczne opracowania teoretyczne językoznawców francuskich, wśród których można by wymienić monografie Michela Arrivé (M. Arrivé, 2007) czy Loïca Depeckera (L. Depecker, 2009).

b) ... NA GRUNCIE POLSKOJĘZYCZNYM

Upowszechnianie myśli de Saussure'a na gruncie polskim przebiega równocześnie trzema kanałami: jednym jest przekład, drugi to powoływanie się przez polskich badaczy na dokonania de Saussure'a we własnych badaniach, trzeci zaś to opisywanie głównych założeń de Saussure'owskiej teorii w opracowaniach z zakresu językoznawstwa ogólnego. Zaznaczam, że w artykule pokazane zostały terminy używane w przekładach oraz w wybranych pracach z zakresu językoznawstwa. Materiał ten warto uzupełnić w przyszłości o terminy z tekstów językoznawczych czy literaturoznawczych powołujących się na de Saussure'a.

Jak podaje Polański, przekłady *Cours de linguistique générale* zaczynają się ukazywać od 1928 r. – najpierw w języku japońskim, a następnie kolejno w niemieckim (1931), rosyjskim (1933), hiszpańskim (1945), angielskim (1959). W 1961 r. *Cours* zostaje przetłumaczony na język polski przez Krystynę Kasprzyk i wydany ze wstępem Witolda Doroszewskiego pod tytułem *Kurs językoznawstwa ogólnego* [KJO-D] (K. Polański, 2002: 9). Warto zauważyć, że tłumaczenia na wymienione języki są po wielokroć wznawiane i uzupełniane. Nie inaczej jest z tłumaczeniem polskim. W 1991 r. *Kurs językoznawstwa ogólnego* [KJO-P] ukazuje się powtórnie, również w tłuma-

czeniu Kasprzyk, tym razem jednak ze wstępem i komentarzami Kazimierza Polańskiego, w których autor bierze pod uwagę m.in. wspomniane już wydania krytyczne Tullia de Mauro czy Englera.

Ukazanie się w 2002 r. *Écrits de linguistique générale* nie pozostaje bez odpowiedzi na gruncie polskojęzycznym – już w 2004 r., czyli dwa lata po opublikowaniu oryginału, wychodzą *Szkice z językoznawstwa ogólnego*, przełożone, opatrzone wstępem i komentarzami przez Magdalenę Danielewiczową [SJO].

Prześledzenie losów de Saussure'owskich publikacji w języku oryginału czy też w językach docelowych pokazuje, jak ewoluowało nasze rozumienie jego teorii, jak odkrywanie kolejnych rękopisów czy ukazywanie się kolejnych przekładów² rzucało nowe światło na zawarte w niej hipotezy i twierdzenia. Równocześnie dowodzi to faktu, że myśl de Saussure'a pozostaje wciąż aktualna, stanowi również niewyczerpane źródło inspiracji dla kolejnych pokoleń naukowców (nie tylko językoznawców!). Co więcej, przedstawiony powyżej krótki rys ukazujących się tłumaczeń na języki obce udowadnia, jak duża może być rola przekładu w popularyzacji teorii naukowych na świecie. Związek między zapotrzebowaniem na przekład a rozwojem danej teorii wydaje się zresztą obustronny: gdyby nie przekład, de Saussure'owska teoria nie cieszyłaby się zapewne tak szerokim zainteresowaniem w naukach humanistycznych, a jednocześnie gdyby nie rosnące wciąż zainteresowanie, nie ukazałoby się tyle przekładów i ich kolejnych wznowień.

2. DE SAUSSURE'OWSKA TERMINOLOGIA W ORYGINALE I W PRZEKŁADZIE

Jak zauważa Tullio de Mauro we wstępie do francuskiego wydania *Kursu* z 1967 r., de Saussure posługiwał się nie tylko terminami przez siebie stworzonymi, ale również terminami już istniejącymi, te ostatnie jednak zostały przezeń dookreślone i zdefiniowane (T. de Mauro, 1973: IV). W drugiej części artykułu przyjrę się zatem, jak wygląda sytuacja terminologiczna w tekstach przedstawiających teorię de Saussure'a. W tym celu przeanalizuję i porównam odpowiedniki terminologiczne stosowane przez obie tłumaczki

² Jak zauważa Anna Skubaczewska-Pniewska, wymieniając kolejne tłumaczenia *Cours* na różne języki, „najważniejsze i tak pozostaną pierwsze wydania, bo to one kształtowały wpływo- we interpretacje tej książki. Właściwie każdy przekład jest sam w sobie jej interpretacją” (A. Skubaczewska-Pniewska, 2013: 72).

oraz przez redaktora drugiego wydania *Kursu*, a następnie sprawdzę, czy w wybranych opracowaniach z zakresu językoznawstwa ogólnego używane są te same terminy co w tłumaczeniach. Na koniec spróbuję się zastanowić, z czego mogą wynikać zaobserwowane różnice w terminologii stosowanej przez poszczególnych autorów.

A) PORÓWNANIE PRZEKŁADÓW

Jeżeli przyjrzeć się trzem³ przekładom prac de Saussure'a, uwagę zwracają liczne występujące w nich różnice terminologiczne. Rzecz jasna, pewna grupa terminów tłumaczona jest w identyczny sposób we wszystkich trzech przekładach (lub w dwóch, jak w przypadku kilku terminów, które nie pojawiły się w oryginale *Szkiców*):

Tabela 1. Porównanie przekładów – ten sam odpowiednik

oryginał [CLG]/[ELG]	przekład 1 [KJO-D]	przekład 2 [KJO-P]	przekład 3 [SJO]
concept	pojęcie	pojęcie	pojęcie
diachronie, linguistique diachronique	diachronia, językoznawstwo diachroniczne	diachronia, językoznawstwo diachroniczne	diachronia
langue	język	język	język
linguistique externe	językoznawstwo zewnętrzne	językoznawstwo zewnętrzne	–
linguistique interne	językoznawstwo wewnętrzne	językoznawstwo wewnętrzne	–
mutabilité (de la langue), immutabilité	zmiennność, niezmiennność	zmiennność, niezmiennność	zmiennność języka
rappports syntagmatiques	związki syntagmatyczne	związki syntagmatyczne	–
signe linguistique	znak językowy	znak językowy	znak
synchronie, linguistique synchronique	synchronia, językoznawstwo synchroniczne	synchronia, językoznawstwo synchroniczne	synchronia
systeme (de la langue), systeme linguistique	system, system językowy	system (językowy)	system języka
valeur linguistique, valeur	wartość językowa	wartość językowa	wartość

³ Ze względu na zmiany (zresztą głównie o charakterze terminologicznym) wprowadzone w *Kursie językoznawstwa ogólnego* pod redakcją Polańskiego traktuję to wydanie jako odrębny przekład, nietożsamy z pierwszym wydaniem *Kursu* z przedmową Doroszewskiego.

Są jednak i takie, które w zależności od przekładu zyskują inny odpowiednik polski. Wśród tych terminów szczególną uwagę zwracają termin *parole*, oddany na trzy różne sposoby, oraz terminy *signifié* i *signifiant*, wobec których autorki przekładu oraz redaktor przyjmują odmienne strategie. Tłumaczkę podejmują próbę przetłumaczenia obu terminów na język polski, w niektórych kontekstach zachowując jednak również termin oryginalny. Polański natomiast, wskazując na widoczne w polskiej literaturze językoznawczej trudności w tłumaczeniu tych terminów na polski, decyduje się na pozostawienie ich „w brzmieniu francuskim” (KJO-P: 89).

Tabela 2. Porównanie przekładów – różne odpowiedniki

oryginał [CLG]/[ELG]	przekład 1 [KJO-D]	przekład 2 [KJO-P]	przekład 3 [SJO]
arbitraire du signe	dowolność znaku, dowolny charakter znaku	dowolność znaku, dowolny charakter znaku * Polański w przypisie dodaje w nawiasie odpowiednik <i>arbitralność</i> i takiego terminu – a nie terminu <i>dowolność</i> – używa we wstępie.	arbitralny
caractère linéaire	charakter liniowy	charakter linearny	–
langage, faits de langage	mowa, fakty mowy	mowa, Fakty mowy	język, mowa, fakt językowy
Parole	mowa jednostkowa	mówienie	wypowiedź
Signifiant	element znaczący (signifiant), element znaczący	signifiant ⁴ * Termin ten zostaje opatrzony komentarzem Polańskiego (podobnie jak <i>signifié</i>).	oznaczający, znaczący (<i>signifiant</i>)
Signifié	element znaczony (signifié), element znaczony	signifié * Termin ten zostaje opatrzony komentarzem Polańskiego (podobnie jak <i>signifiant</i>).	znaczony, znaczony (<i>signifié</i>)

Alicja Martorell przypomina za Schleiermacherem częsty dylemat tłumacza, czy powinien on przybliżyć czytelników do tekstu źródłowego, czy też przybliżyć tekst do czytelników docelowych. Z taką sytuacją mamy do czynienia głównie wtedy, gdy dystans między tekstem źródłowym a tekstem

⁴ „«Signifié» i «signifiant» to terminy ukute przez de Saussure’a (...). W językoznawstwie polskim były oddawane rozmaicie: «oznaczające» i «oznaczane» (zob. np. T. Milewski (...)), «element znaczący» i «element znaczony» (zob. np. F. de Saussure, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, Warszawa 1961, s. 79), «strona oznaczająca» i «strona oznaczana» (A. Heinz, *Dzieje językoznawstwa w zarysie*, 1978, s. 236). Ze względu na trudności w tłumaczeniu pozostawiono te terminy w niniejszym przekładzie w brzmieniu francuskim” (KJO-P: 89).

docelowym jest zbyt duży (A. Martorell, 2008: 48). W przypadku drugiego wydania *Kursu* jego redaktor decyduje się bezsprzecznie na przybliżenie tekstu do czytelników. Polański zamieszcza kilka własnych komentarzy dotyczących terminów, których znaczenie i rozumienie zmieniło się od czasów wykładów de Saussure’a, nie ingerując przy tym bezpośrednio w tekst tłumaczenia. Komentarze te mają za zadanie uaktualnić stosowaną przez Kasprzyk terminologię, wyjaśniają z jednej strony, jak de Saussure rozumiał niektóre z terminów, uczulają też, by nie przykładać do nich obecnej miary. Polański systematycznie objaśnia więc terminy, które wychodzą stopniowo z użycia, a w tekście tłumaczenia nadal się pojawiają, a także terminy, które nadal funkcjonują, ale w de Saussure’owskim oryginale użyte są w innym znaczeniu.

Tabela 3. Porównanie przekładów – komentarze redaktora

oryginał [CLG]/[ELG]	przekład 1 [KJO-D]	przekład 2 [KJO-P]	przekład 3 [SJO]
phonème	fonem	fonem ⁵ * Termin ten zostaje opatrzony komentarzem Polańskiego.	fonem
phonologie	fonologia	fonologia ⁶ * W przypisie do terminu <i>fonologia</i> Polański wyjaśnia, na czym polegało de Saussure’owskie rozróżnienie między fonetyką a fonologią.	fonologia
rappports	związki	związki asocjacyjne ⁷	–

⁵ „Z tej definicji wyraźnie wynika, że de Saussure fonem rozumiał w sensie fonetycznym, nie fonologicznym z punktu widzenia dzisiejszych rozróżnień terminologicznych. Ta definicja łącznie z niewłaściwym użyciem w kilku miejscach terminu ‘fonem’ przez redaktorów *Kursu* stała się przyczyną szeregu błędnych interpretacji teorii de Saussure’a (...)” (KJO-P: 67).

⁶ „Dziś użycie terminów ‘fonetyka’ i ‘fonologia’ jest inne. (...) To, co de Saussure nazywa fonologią, odpowiada częściowo dzisiejszej fonetyce, natomiast jego fonetyka nie ma dokładnego odpowiednika terminologicznego we współczesnym językoznawstwie i gdybyśmy chcieli znaleźć dla niej jakiś ekwiwalent, musielibyśmy się uciec do wyrażenia opisowego typu ‘fonetyka historyczna’ ” (KJO-P: 59-60).

⁷ „Rozróżnienie między tymi dwoma rodzajami związków czy stosunków odegrało bardzo ważną rolę w nowszych dziejach językoznawstwa i nie straciło nic ze swojej aktualności do dnia dzisiejszego, z tymże zamiast terminu ‘związki asocjacyjne’ czy ‘stosunki asocjacyjne’ (franc. ‘rappports associatifs’) używany jest dzisiaj raczej termin ‘związki (stosunki) paradygmatyczne’, natomiast termin ‘związki (stosunki) syntagmatyczne’ pozostał bez zmian. Termin ‘stosunki asocjacyjne’ strukturaliści uznali za niewygodny ze względu na związek z psychologią, od której chcieli uwolnić językoznawstwo. Termin ‘stosunki paradygmatyczne’ wydaje się odpowiedniejszy, albowiem najbardziej typowym przykładem tych stosunków są formy paradygmatyczne poszczególnych wyrazów” (KJO-P: 147).

associatifs	asocjacyjne	* W przypisie Polański wprowadza termin <i>związki paradygmatyczne</i> .	
sémiologie	semiologia	semiologia ⁸ * Termin ten zostaje opatrzony komentarzem Polańskiego.	semiologia

Ostatnie dwa przykłady to terminy, których forma różni się w zależności od tekstu oryginalnego. Nie powinny więc dziwić różnice w przekładach.

Tabela 4. Porównanie przekładów – różnice w tekstach oryginalnych

<i>oryginał</i> [CLG] / [ELG]	<i>przekład 1</i> [KJO-D]	<i>przekład 2</i> [KJO-P]	<i>przekład 3</i> [SJO]
chaîne acoustique [CLG], chaîne sonore [ELG]	łańcuch akustyczny	ciąg akustyczny	łańcuch dźwiękowy
image acoustique [CLG] / figure vocale [ELG]	obraz akustyczny	obraz akustyczny	figura dźwiękowa

Porównanie trzech przekładów prac de Saussure’a pokazało nie tylko różne strategie przyjęte przez tłumaczy, ale przede wszystkim ukazało podstawowy problem, z którym musi się zmierzyć każdy tłumacz tekstów językoznawczych. Problemem tym jest ewoluowanie znaczeń w obrębie terminologii językoznawczej. Rodzi się więc pytanie, w jak dużym stopniu tłumacz powinien brać te zmiany pod uwagę. Najlepszą ilustracją tego dylematu jest termin *wypowiedź*, użyty jako odpowiednik terminu *parole*, choć współczesnemu czytelnikowi może się on kojarzyć z teoriami językoznawczymi, które przysły po de Saussurze.

B) PRZEKŁADY A OPRACOWANIA JĘZYKOZNAWCZE

Jak widać w powyższym porównaniu, sytuacji terminologicznej w przekładach de Saussure’a daleko do uporządkowania i jednolitości. W kolejnej części artykułu przyjrę się zatem, czy w opracowaniach językoznawczych ich autorzy korzystali z terminologii zaproponowanej w tłumaczeniach, czy też tworzyli własne, kolejne odpowiedniki. Wybrałam w tym celu kilka opracowań z zakresu językoznawstwa ogólnego, z okresu obejmującego wszystkie trzy przekłady.

Podobnie jak w przypadku samych tylko przekładów, tak i tu funkcjonuje ujednoliconą grupą kilku terminów, które mają po jednym tylko odpowiedniku w języku polskim:

⁸ „Dziś bardziej rozpowszechniona jest nazwa ‘semiotyka’ (...)” (KJO-P: 44).

Tabela 5. Przekłady a opracowania językoznawcze – ten sam odpowiednik

<i>oryginał</i> [CLG]/[ELG]	<i>przekład 1</i> [KJO-D]	<i>przekład 2</i> [KJO-P]	<i>przekład 3</i> [SJO]	<i>opracowania językoznawcze</i>
concept	pojęcie	pojęcie	pojęcie	pojęcie [HA; PK; IP; LC]
diachronie, linguistique diachronique	diachronia, językoznawstwo diachroniczne	diachronia, Językoznawstwo diachroniczne	diachronia	diachronia, językoznawstwo dia- chroniczne [GHP; HA; MT; PK; IP; GR; PS]
linguistique externe	językoznawstwo zewnętrzne	językoznawstwo zewnętrzne	–	językoznawstwo zewnętrzne [PK; IP; GR; PS]
linguistique interne	językoznawstwo wewnętrzne	językoznawstwo wewnętrzne	–	językoznawstwo wewnętrzne [PK; IP; GR; PS]
mutabilité (de la langue), immutabilité	zmiennosc, niezmiennosc	zmiennosc, niezmiennosc	zmiennosc języka	niezmiennosc znaku (językowego) [GHP; PK; IP; PS] zmiennosc (znaku językowego) [IP]
phonème	fonem	fonem	fonem	fonem [GHP; MT; FA; PS]
phonologie	fonologia	fonologia	fonologia	fonologia [GHP]
rappports syntagmatiques	związki syntagmatyczne	związki syntagmatyczne	–	stosunki / relacje / związki syntag- matyczne [GHP; HA; PK; LC; PS]
sémiologie	semiologia	semiologia	semiologia	semiologia [GHP; MT; FA; IP]
signe linguistique	znak językowy	znak językowy	znak	znak językowy [GHP; FA; IP]
synchronie, linguistique synchronique	synchronia, językoznawstwo synchroniczne	synchronia, językoznawstwo synchroniczne	synchronia	synchronia, językoznawstwo syn- chroniczne [GHP; HA; MT; PK; IP; GR; PS]
systeme (de la langue), systeme linguistique	system, system językowy	system (językowy)	system języka	system językowy [GHP] system [FA; PS]
valeur linguistique, valeur	wartosc językowa	wartosc językowa	wartosc	wartosc językowa [IP]

Dla sporej grupy terminów funkcjonuje jednak więcej niż jeden odpowiednik. Co ciekawe, w kilku przypadkach terminy użyte w opracowaniach wyprzedzają terminy użyte w drugim chronologicznie przekładzie *Kursu*. Tak jest w przypadku chociażby terminów *arbitraire du signe* czy *rappports associatifs*. Nie powinno to zresztą dziwić – taka sytuacja świadczy o tym, że polska terminologia językoznawcza zmieniała się pod wpływem nowych teorii i nurtów w językoznawstwie. Polański w przypisach do drugiego wydania *Kursu* wziął więc pod uwagę zmiany terminologiczne, które zaszły w okresie dzielącym oba wydania tego dzieła i które się utrwały w różnych opracowaniach językoznawczych.

Tabela 6. Przekłady a opracowania językoznawcze – terminy w przekładzie wzorowane na terminach z opracowań

<i>oryginał</i> [CLG] / [ELG]	<i>przekład 1</i> [KJO-D]	<i>przekład 2</i> [KJO-P]	<i>przekład 3</i> [SJO]	<i>opracowania językoznawcze</i>
arbitraire du signe	dowolność znaku, dowolny charakter znaku	dowolność znaku, dowolny charakter znaku * Polański w przypisie dodaje w nawiasie odpowiednik arbitralność i takiego terminu – a nie terminu <i>dowolność</i> – używa we wstępie.	arbitralny	– arbitralność (znaków) językowych [GHP; HA; PK] – konwencjonalność [FA], umowność [FA], arbitralność [FA] – arbitralność, dowolność [IP; PS]
rappports associatifs	związki asocjacyjne	związki asocjacyjne * W przypisie Polański wprowadza termin <i>związki paradygmatyczne</i> .	-	– stosunki / relacje paradygmatyczne [GHP ⁹ ; HA; LC] – relacje / związki / stosunki asocjacyjne [HA; PK; PS]

W przypadku terminów kluczowych dla teorii de Saussure’a autorzy często w pierwszej kolejności podają odpowiednik polski wraz z jego francuskim oryginałem, by następnie posługiwać się już tylko jednym z terminów (polskim lub francuskim). Warto zwrócić uwagę, że pewna niekonsekwencja terminologiczna panuje zarówno po stronie przekładów, jak i opracowań. Można więc przypuszczać, że przekłady nie spełniają roli normalizacyjnej, jeżeli chodzi o terminologię stosowaną w opisywanej dziedzinie wiedzy, terminy w nich używane nie zawsze przyjmują się w literaturze przedmiotu.

Tabela 7. Przekłady a opracowania językoznawcze – termin rodzimy lub termin w oryginalnym brzmieniu

<i>oryginał</i> [CLG] / [ELG]	<i>przekład 1</i> [KJO-D]	<i>przekład 2</i> [KJO-P]	<i>przekład 3</i> [SJO]	<i>opracowania językoznawcze</i>
image acoustique [CLG] / figure vocale [ELG]	obraz akustyczny	obraz akustyczny	figura dźwiękowa	– wyobrażenie dźwiękowe (słuchowe) [GHP] – wyobrażenie dźwięku [HA], wyobrażenie akustyczne [HA] – przedstawienie dźwiękowe [PK; LC] – obraz akustyczny [IP]
langage , faits de langage	mowa, fakty mowy	mowa, fakty mowy	język , mowa , fakt językowy	– mowa [GHP; MT; IP] – mowa (langage) [HA; MT; FA; PK; IP;

⁹ Autorzy stosują ten termin jako odpowiednik dla związków asocjacyjnych. W haśle poświęconym stosunkom syntagmatycznym piszą: „Przeciwieństwem stosunków syntagmatycznych są stosunki asocjacyjne, czyli paradygmatyczne” (GHP: 556-557).

				LC; PS] – <i>langage</i> [GR:] ¹⁰
langue	język	język	język	– język [GHP; MT; IP] – system (langue) [HA] i <i>langue</i> (język, system) [GR] – język (langue) [HA; MT; FA; PK; LC; PS] – <i>langue</i> (język) [IP] – <i>langue</i> [GR]
Parole	mowa jednostkowa	mówienie	wypowiedź	– mówienie [GHP; MT; IP] – mówienie (parole) [HA, MT; FA; PK; LC; PS] – tekst (parole) [HA] – <i>parole</i> (mówienie) [IP; GR] – <i>parole</i> (użycie systemu) [GR] – <i>parole</i> [GR]
signifiant	element znaczący (signifiant), element znaczący	signifiant	oznaczający, znaczący (<i>signifiant</i>)	– strona znacząca (signifiant) [GHP; LC] – strona oznaczająca / signifiant [HA] – signifiant, strona formalna (znacząca) znaku językowego [PK] – signifiant / element znaczący [IP] – <i>signifiant</i> / strona znacząca [PS]
Signifié	element znaczony (signifié), element znaczony	signifié	znaczony, znaczony (<i>signifié</i>)	– strona oznaczana (signifié) [GHP; LC] – strona oznaczana / signifié [HA; PS] – strona oznaczana (pojęciowa) znaku językowego [PK] – signifié / element znaczony [IP]

3. PODSUMOWANIE

Analizowane w tym artykule terminy wprowadzone do językoznawstwa przez de Saussure’a w oryginale pojawiają się w specyficznym kontekście: funkcjonują one w dwóch tekstach, które, po pierwsze, nie zostały zredagowane przez samego autora, a po drugie, ukazały się w odstępie prawie całego wieku. Kontekst ten znalazł swoje odzwierciedlenie w polskich tłumaczeniach: różnice terminologiczne między trzema przekładami wynikają więc, z jednej strony, z różnic w tekstach wyjściowych, z drugiej zaś – z rozwoju polskiej terminologii językoznawczej. Wprowadzone przez de Saussure’a terminy w ogólnej terminologii językoznawczej żyją własnym życiem, ich

¹⁰ Grzegorzczukowa zauważa, że dla określenia tego typu zjawisk nie ma „w języku polskim (...) odrębnego terminu, używa się wieloznacznego określenia *język*” (GR: 52).

ładunek znaczeniowy z każdą kolejną pracą teoretyczną innych autorów poszerza się (najlepszym tego przykładem jest termin *język*). Ułatwieniem dla czytelnika (a zarazem i dla tłumacza) może być to, że, czytając prace wybranego autora, czytelnik zawsze przyjmuje określoną, typową dla danego teoretyka perspektywę metodologiczną. Innymi słowy: terminy językoznawcze nie funkcjonują w oderwaniu, tylko zawsze w zestawieniu z pozostałymi terminami stosowanymi przez danego autora. De Saussure'owski *langue* nabiera znaczenia dopiero w opozycji do *langage* i *parole*¹¹. Terminy używane przez de Saussure'a (czy przez każdego innego językoznawcę) tworzą więc specyficzny system pojęciowy, w obrębie którego powinny być interpretowane.

W kontekście przekładu danej teorii na język obcy wspomniany system może się jednak okazać swoistym „więzieniem”. Na podstawie powyższej analizy widać, że terminy językoznawcze mogą zostać „uwięzione” w systemie terminologicznym, z którego się wywodzą (jak *signifié* i *signifiant*), ale mogą też zostać „uwięzione” w systemach stworzonych na potrzeby teorii językoznawczych kolejnych autorów (jak w przypadku *fonemu*, *fonologii* czy *wypowiedzi*). I to właśnie ta druga sytuacja zdaje się nieść najwięcej konsekwencji dla tłumacza, a zarazem i dla czytelników przekładu. Nie jest to zresztą kazus typowy wyłącznie dla językoznawstwa, ale pojawia się również w tekstach z innych dziedzin humanistycznych. Jan Winczorek, analizując przekłady prac Niklasa Luhmanna na język polski, pisze o „dylemacie kontaminacji pojęciowej i czystości językowej”: „Niekiedy poprawne (słownikowo) tłumaczenie może, z różnych przyczyn, zakłócać odbiór idei autora przez polskie audytorium. Tłumacz (...) musi wówczas zdecydować, które ze skierowanych wobec siebie oczekiwań normatywnych powinno (do pewnego stopnia) naruszyć: domniemane oczekiwania ze strony audytorium (norma czystości językowej i norma zrozumiałości) czy normę nakazującą mu wiernie oddawać przypuszczalne przekonania autora” (J. Winczorek, 2011: 69).

¹¹ O tym, że interpretacja chociażby tych trzech pojęć jest trudna już po stronie oryginału, pisze Skubaczewska-Pniewska: De Saussure, opierając swoją teorię na rozróżnieniu *langage*, *langue* i *parole*, „naraził odbiór swej koncepcji zarówno na wpływy innych znaczeń tych pojęć w lingwistyce, jak i na wpływy języka potocznego (...)”. Skomplikowana sytuacja po stronie oryginału komplikuje się jeszcze bardziej po stronie przekładu: „Korzystanie z przekładów sprawia jeszcze więcej kłopotów interpretacyjnych. Nie chodzi tylko o to, że w niektórych językach trudno znaleźć odpowiedniki francuskich pojęć, ale także o to, że na przykład po angielsku kilka z nich można oddać przy użyciu słowa *language*” (A. Skubaczewska-Pniewska, 2013: 71).

W powyższych zestawieniach najbardziej zaskakuje to, że dla terminów kluczowych dla teorii de Saussure'a (uważanego bądź co bądź za ojca współczesnego językoznawstwa) funkcjonuje w polskiej literaturze językoznawczej aż tyle odpowiedników, które są mniej lub bardziej zróżnicowane formalnie. Na podstawie różnic terminologicznych zarówno między poszczególnymi przekładami, jak i między przekładami a opracowaniami z językoznawstwa ogólnego można stwierdzić, że każdy autor posługuje się terminami, które uważa za słuszne czy z różnych względów lepsze. Zastanawiać może to, że mimo upływu kilkudziesięciu lat od pierwszego wydania *Kursu* w języku polskim nie udało się wypracować spójnej i stosowanej przez wszystkich terminologii. Martorell zwraca uwagę, że przy tłumaczeniu tekstu specjalistycznego należy pamiętać o tym, że język specjalistyczny nie jest jednorodny: mogą się nań składać język danej dziedziny, języki szkół funkcjonujących w obrębie tej dziedziny, wreszcie idiolekty poszczególnych autorów (A. Martorell, 2008: 45). To samo spostrzeżenie może dotyczyć samego czytania prac teoretycznych. Powyższa analiza pokazuje, jak trudno wypracować w języku obcym spójną terminologię utożsamianą z pracami określonego autora. Tym bardziej w językoznawstwie (czy w ogóle w naukach humanistycznych), gdzie nie obowiązują żadne normy definiowane odgórnie (jak w naukach ścisłych), a terminy odsyłają najczęściej do pojęć abstrakcyjnych, których nie da się jednoznacznie zilustrować.

BIBLIOGRAFIA

I. ŹRÓDŁA

1. Teksty oryginalne

- (CLG) Saussure Ferdinand de, 1973, *Cours de linguistique générale*, publié par Charles Bally et Albert Sechehaye avec la collaboration de Albert Riedlinger, Édition critique préparée par Tullio de Mauro, Paris, Payot.
- (ELG) Saussure Ferdinand de, 2002, *Écrits de linguistique générale*, établis et édités par Simon Bouquet et Rudolf Engler avec la collaboration d'Antoinette Weil, Éditions Gallimard.

2. Tłumaczenia na język polski

- (KJO-D) Saussure Ferdinand de, 1961, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, przeł. Krystyna Kasparyk, przedm. Witold Doroszewski, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- (KJO-P) Saussure Ferdinand de, 2002, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, przeł. Krystyna Kasparyk, wstęp i przypisy Kazimierz Polański, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN. [pierwsze wydanie pod redakcją Polańskiego ukazało się w 1991 roku].

- (SJO) Saussure Ferdinand de, 2004, *Szkice z językoznawstwa ogólnego*, przekł., wstęp i red. nauk. Magdalena Danielewiczowa, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie Dialog.

3. Polskie opracowania językoznawcze

- (FA) Furdal Antoni, 1977, *Językoznawstwo otwarte*, Opole, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- (GHP) Gołąb Zbigniew, Heinz Adam, Polański Kazimierz, 1970, *Słownik terminologii językoznawczej*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- (GR) Grzegorzycowa Renata, 2007, *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- (HA) Heinz Adam, 1978, *Dzieje językoznawstwa w zarysie*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- (IP) Izert Małgorzata, Pachocińska Elżbieta, 1998, *Wstęp do językoznawstwa ogólnego*, Warszawa, Publikacje Instytutu Romanistyki.
- (LC) Lachur Czesław, 2004, *Zarys językoznawstwa ogólnego*, Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- (MT) Milewski Tadeusz, 1965, *Językoznawstwo*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- (PK) Polański Kazimierz (red.), 1999, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław, Ossolineum.
- (PS) Paveau Marie-Anne, Sarfati Georges-Élia, 2009, *Wielkie teorie językoznawcze. Od językoznawstwa historyczno-porównawczego do pragmatyki*, przekł. Iwona Piechnik, Kraków, Wydawnictwo Flair.

II. OPRACOWANIA TEORETYCZNE

- Arrivé Michel, 2007, *À la recherche de Ferdinand de Saussure*, Paris, PUF.
- Danielewiczowa Magdalena, 2004, „Przedmowa do wydania polskiego. Ferdinand de Saussure – siła paradoksu”, [in:] Saussure F. de, *Szkice z językoznawstwa ogólnego*, przeł. M. Danielewiczowa, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie Dialog, 11-23.
- Depecker Loïc, 2009, *Comprendre Saussure d'après les manuscrits*, Armand Colin.
- Gostkowska Kaja, 2012, „Terminy językoznawcze w tłumaczeniu na język polski. Na przykładzie terminów wprowadzonych przez Émile'a Benveniste'a”, [in:] *Termin w językoznawstwie*, (éds.) Brzozowska D., Chłopicki W., seria „Język a komunikacja” nr 31, Kraków, Wydawnictwo Tertium, 325-335.
- Kaufman Stefan, 2007, „L'essence du texte spécialisé au-delà des concepts. Deux termes-clefs de la linguistique française en traduction polonaise. Leon Zawadowski traduit André Martinet”, [in:] *La traduction de qualité ou l'essence du texte préservée*, (éd.) Laurent M., Paris, Editions Numilog, 172-180.
- Kozłowska Zofia, 2007, *O przekładzie tekstu naukowego (na materiale tekstów językoznawczych)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Martorell Alicia, 2008, „Les idées et les mots : la traduction en sciences humaines”, *Traduire* № 217. „En territoire terminologique”, Paris, Société française des traducteurs, 37-51.
- Mauro Tullio de, 1973, „Introduction”, [n:] Saussure F. de, *Cours de linguistique générale*, publié par Ch. Bally et A. Sechehaye avec la collaboration de A. Riedlinger, Édition critique préparée par T. de Mauro, Paris, Payot, I-XVIII.
- Polański Kazimierz, 2002, „Wprowadzenie”, [in:] Saussure F. de, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, przeł. K. Kasprzyk, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 5-22.

- Skubaczewska-Pniewska Anna, 2013, *W więzieniu systemu. Ferdinand de Saussure a teoria literatury*, Toruń, Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Termin w językoznawstwie*, 2012, (éds.) Brzozowska D., Chłopicki W., seria „Język a komunikacja” nr 31, Kraków, Wydawnictwo Tertium.
- Winczorek Jan, 2011, „Przekłady prac Niklasa Luhmanna na język polski”, [in:] *Przegląd Socjologii Jakościowej*, T. VII Nr 2, http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/archive_pl.php DW: 05.03.2014.

LES TERMES DE LINGUISTIQUE ENFERMÉS DANS UN SYSTÈME –
SUR L’EXEMPLE DES TERMES UTILISÉS PAR DE SAUSSURE
ET DE LEURS ÉQUIVALENTS POLONAIS

R é s u m é

Ferdinand de Saussure est considéré comme le père de la linguistique contemporaine. Sans nier cette constatation il sera question de se pencher sur les termes liés à sa théorie et leurs équivalents polonais. Après avoir présenté le contexte extratextuel dans lequel apparaissent les termes saussuriens, j’examinerai plus en détails les façons dont la terminologie française est traduite/introduite en langue polonaise. Cette analyse sera ainsi l’occasion d’examiner quelle est la spécificité des termes utilisés en linguistique, et quels peuvent être les obstacles principaux à leur transmission dans une langue étrangère.

Mots-clés: terminologie, linguistique, de Saussure, traduction.